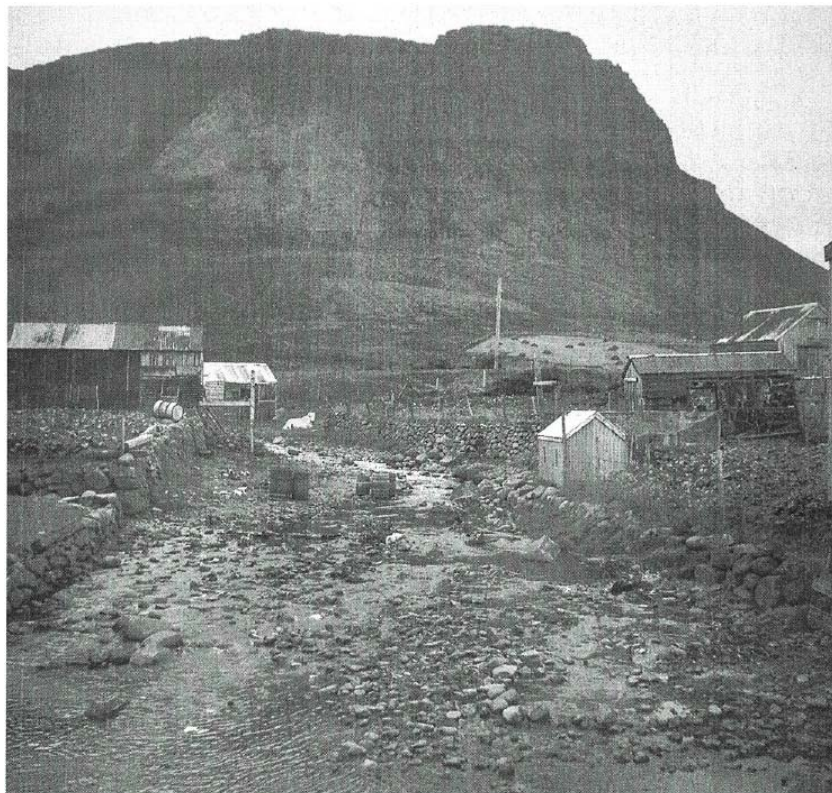

Deiliskráning í Ólafsvík, Snæfellsnesi

Sólveig Guðmundsdóttir Beck

Fornleifastofnun Íslands
FS352-07071
Reykjavík
2007

Forsíðumyndin er af Ólafsvíkurgili og er hún tekin í kringum 1930 (horft í V) af erlendum ferðalangi sem kom til landsins í þeim erindum að safna upplýsingum um íslenska skipasmíði. Myndin var fengin hjá Jennýju Guðmundsdóttur, Ólafsvík, og þökkum við henni kærlega fyrir.

© Fornleifastofnun Íslands 2007

Bárugötu 3

101 Reykjavík

Sími: 551 1033

Fax: 551 1047

Netfang: fsi@instarch.is

Heimasíða: www.instarch.is

EFNI

I. INNGANGUR	4
---------------------------	----------

II. DEILISKRÁNING OG FORNLEIFAR	5
--	----------

III. SKÝRINGAR.....	7
----------------------------	----------

IV. FORNLEIFAKÖNNUN	9
----------------------------------	----------

Minjastaðir innan skipulagsreits	9
---	----------

V. SAMANTEKT OG NIÐURSTÖÐUR	21
--	-----------

HEIMILDIR	23
------------------------	-----------

VIÐAUKI I: Loftmynd sem sýnir afmörkun svæðis og minjar innan þess og skrá yfir	
--	--

hnit fornleifa í landshnitakerfi (ISN93).....	24
--	-----------

I. Inngangur

Í apríl 2007 hafi fyrirtækið Landslag ehf samband við Fornleifastofnun Íslands fyrir hönd Snæfellsbæjar og óskaði þess að stofnunin sæi um deiliskráningu fornleifa í landi ofan við Ólafsvík. Um er að ræða um 13,4 ha svæði fast vestan við Ólafsvíkurbæ milli fjallanna tveggja ofan við Ólafsvík, Ennis og Bekkjar, og efstu húsanna í bænum ásamt smá ræmu sem liggur í austur um bakka Ólafsvíkurgils sitt hvoru megin við heilsugæslustöð Ólafsvíkur að göngubrúnni yfir gilið. Tilefni rannsóknarinnar er fyrirhuguð uppsetning snjóflóðavarna.

Byrjað var á því að vinna svæðisskráningu (heimildaskráningu) og undirbúa vettvangsrannsókn fyrir deiliskráningarreitinn og sá Sólveig Guðmundsdóttir Beck um verkið 7-8. maí 2007. Sólveig sá einnig um vettvangsrannsókn sem unnin var á tímabilinu frá 9.-10. maí 2007 svo og frágang og ritun þessarar skýrslu. Á meðan á vettvangsrannsókn stóð var tekið viðtal við Jóhönnu Kristjánsdóttur (f. 02.03.1911), Hinrik Pálsson (f. 13.09.1938) og Jennýju Guðmundsdóttur (f. 17.08.1943). Veittu þau mikilvægar upplýsingar varðandi fornleifar innan deiliskipulagsreits og eru þeim færðar kærar þakkir fyrir hjálpina.

II. Deiliskráning og fornleifar

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga (nr. 107, 2001), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja ...“ Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;

- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Fornleifaverndar ríkisins. Komi til björgunargraftar vegna framkvæmda, ber framkvæmdaaðili þann kostnað sem af því hlýst.

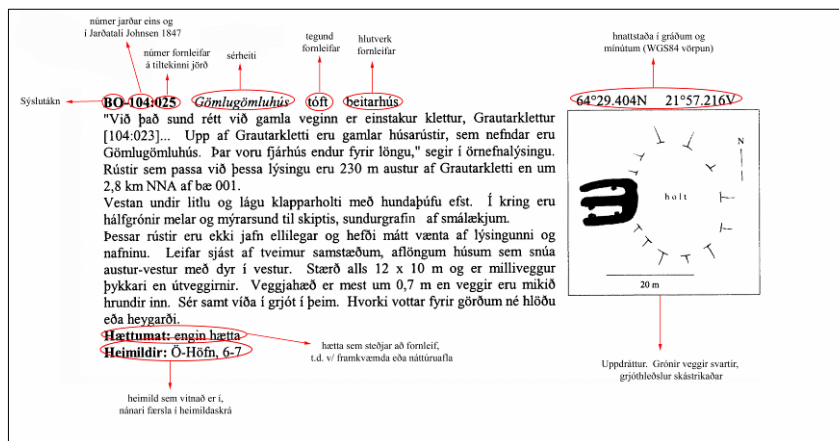
Með hliðsjón af ofangreindum lagaákvæðum, er skylt að geta þeirra takmarka sem eru á meðfylgjandi mati: Þrátt fyrir ítarlega heimildarkönnun og vettvangsathugun eru fornleifar þess eðlis að seint verður skorið úr með fullri vissu að við tiltekna framkvæmd sé engin hætt á að áður óþekktar minjar finnist við jarðrask.

III. Skýringar

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: ÁR-191:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um.

Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir
kemur
í gráðum
Mæling
gerð

hlutverki
hnattstaða
minjastaðarins
og mínútum.
hnattstöðu er
með GPS

staðsetningartæki (stillingin WGS 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávík frá miðju er oft t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) stórhættu. Þeir minjastaðir sem eru fjarri byggð og öllu því umróti sem hugsanlega gæti skemmt þá teljast ekki í hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað teljast í hættu ef hugsanlegt er talið að þeim verði rótað. Sem dæmi um slíka staði má telja fornleifar í túni en þær teljast í hættu vegna þess umróts sem fylgir ábúð og búskap og minjastaðir sem eru á svæði þar sem framtíðar landnotkun er óráðin. Í stórhættu teljast minjastaðir þar sem miklar líkur teljast á að stöðum kunni að verða raskað vegna áætlaðs eða fyrirsjáanlegs umróts. Sem dæmi um slíka staði má nefna minjastaði sem eru á skipulagssvæði þéttbýlis, inni í skógræktarreitum, innan áhrifasvæðis stórfamkvæmda eða sem uppblástur ógnar.

Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

IV. Fornleifakönnun

Ólafsvík er kaupstaður á utanverðu Snæfellsnesi í sveitarfélaginu Snæfellsbæ. Árið 1687 var

Ólafsvík löggild sem verslunarstaður af Kristjáni V. Danakonungi að kröfu kaupmanna¹ og var þar mikilvæg lending². Samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín³ var einn sveitabær í Ólafsvík ásamt nokkrum hjáleigum, grasnytja- og þurrabúðum í kringum 1700. Nákvæm staðsetning sveitabæjarins Ólafsvíkur er óþekkt í dag en talið er hugsanlegt að samkvæmt lýsingum í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness⁴ hafi hann verið á svæðinu þar sem Ólafsvíkurkirkja stendur núna utan deiliskipulagsreits.

Við skráningu fornleifa hjá Fornleifastofnun Íslands er jarðatali frá árinu 1847 (Jarðatali Johnsens) fylgt og því eru allar þær fornleifar sem þekktar eru í landi Ólafsvíkur skráðar undir jörðinni Ólafsvík (SN-151)⁵. Áður en vettvangsrannsókn hófst voru 6 þekktar heimildir um fornleifar innan deiliskipulagsreitsins. Eftir viðtal við Jóhönnu Kristjánsdóttur, Hinrik Pálsson og Jennýju Guðmundsdóttur og vettvangsrannsókn bættust við 12 minjastaðir og því voru samtals skráðir 18 minjastaðir sem flestir falla undir almenna skilgreiningu þjóðminjalaga um fornleifar og má lesa umfjöllum um þær hér að neðan. Staðsetningu þessara fornminja má sjá á korti aftast í skýrslu.

Minjastaðir innan skipulagsreits

SN-151:001 Ólafsvík bærjarhóll bústaður 64°53.715N 23°42.787V

Í Landnámabók segir: "Óláfr belgr hét maðr, er nam land fyrir innan Enni allt til Fróðár ok bjó í Ólafsvík. [...] Óláfr belgr, er Ormr enn mjóvi rak á brutt ór Ólafsvík, nam Belgsdal ok bjó á Belgsstöðum, áðr þeir Þjóðrekr ráku hann á brutt [...]." Í Þorskfirðingasögu segir: "Óláfr belgr bjó í Óláfsdal, er Ormur mjóvi rak ór Ólafsvík, en Sleitu-Björn ór Belgsdal; hans synir váru þeir Þorgeirr ok Jósteinn, Þorvaldr." Í örnefnaskrá segir: "Vík sú, sem kennd er við Ólaf belg landnámsmann, er á norðanverðu Snæfellsnesi. Ólafsvík er allstór um sig og er eggsléttur sandur fyrir henni allri. Að utanverðu takmarkast hún af svonefndri Snoppu og Snopputöngum, en að innan af Ytraklifi. [...] Þorpið, sem risið hefur upp fyrir vikinni, er nefnt eftir henni og má svo heita, að það standi umhverfis hana." Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín segir: "Það er sjerdeilis einn bær með sínum hjáleigum og búðum og fyrir þessarar jarðar landi er höfnin Ólafsvík [026], þar sem fyrir vel 20 árum er upptekin höfn fyrir þaug dönsku kaupfö, sem besigla þá á aflögðu Rifshöfn og hafa, síðan Rifshöfn var hættilig orðin, sett hjer á kóngsjörðunni Ólafsvík sitt pakkhús [028] til að leggja á land bæði þá dönsku vöru og hina íslensku, meðan hver fyrir sig yrði að bíða þess tækifæris að hún mætti hjeðan á farmaskipum færð verða til Rifksaupstaðar, þar sem enn nú í dag er sú rjetta krambúðin og kauphöndlunar plátsið." Í Jarðabók Árna og Páls er einnig minnst á 5 grasnytjabúðir; Þorkellsbud (032), Styrsbud (033), Laugabud (034), Snoppubud [SN-154] og Stephanarkot (036), og 15 þurrabúðir; Paalsbud (037), Ásbiarnarhus (038), Þorlaksbud (039), Paalsbud (040), Andresarbud (041), Melabud (042), Guttormsbud (043), Olafsbud (044), Jons Sturlaugssonar bud (045), Þordarbud (046), Kelabud (047), Birgisbud (048), Halldorssonar bud (049), Backabud (050) og Geirabud (Rögnvalldzbud, 051). Í Sýslu- og sóknalýsingum Snæfellsness frá því árið 1840 segir: "Strax fyrir austan Ólafsvíkurenni við sjó á vestari bakka Ólafsvíkurgrils er jörðin Ólafsvík, 16 hndr. að dýrleika. Henni fylgja þessar hjáleigur, sem liggja þar rétt hjá: Seigla [SN-155], Snoppa [SN-154], Grímsbúð [035], Björnsbúð [SN-153], Ásbiarnarhus [038], Ólafsvíkurkot [SN-152]. Þessar þurrabúðir eru þar nú: Kelabúð [047], Bakkabúð [055], Langhryggja [056], Steinsbúð [057], Kringla [058], Thomasarbud [059], Eyrarbud [060], Ásgeirsbúð [061], Kaldabúð [062], Vatnshorn [063],

¹ Árbók Ferðafélags Íslands 1986, 19

² Sýslu- og sóknalýsingar Snæfellsnes, 126; JÁM V, 234-235

³ JÁM V, 234-237

⁴ Sýslu- og sóknalýsingar Snæfellsness, 136

⁵ Jarðatal Johnsens, 149

Sveinshús [064], Gilsbúð [065], Nýibær [066] og Einararbúð [067]. Litlar slægjur fylgja jörð þessari utan túnin, og lítt nýtur útigangur er þar, en mikill léttir er þar af fjöru fyrir útigangsskepnur. Þar er útræði." Eitthvað af þessum búðum úr Jarðabók Árna og Páls og Sýslu- og sóknarlýsingum gætu verið þær sömu þó þær beri önnur nöfn þar sem nafnabreytingar á slíkum bústöðum voru algengar. Einnig segir í sóknarlýsingunum: "Kauptún Neshreppinga er Ólafsvík. Ekki er þar nema eitt kaupmannssetur. Ekki er kaupstaðarfólkið margt, en í Ólafsvíkurplássi, sem liggur í kringum kaupstaðinn, og í kaupstaðnum eru 218 manneskjur. Þar eru 4 timburhús [073-076] og 5ta lítilfjörleg vatnsmýlla [071], en engin torfhús eru þar kaupstaðnum tilheyrandi. Ekkert hróf er þar handa þiljuskipum, heldur er þeim lagt upp á haustum, þá hætt er að fiska á þeim í Rífsós, og liggja þau þar á þurru á vetrum. Utan kaupstaðar á kaupstaðurinn engin hús utan 3 fiskatökuhús [072] af timbri, og standa þau í Rífs, Hellirssands og Gufuskála veiðistöðum." Í Sögu Ólafsvíkur segir svo: "Ekki er nákvæmlega vitað hvar bæjarhús Ólafsvíkurbónda stóðu fyrir daga einokunarverslunar, en ekki er fráleitt að það hafi verið á svonefndum Hólavelli í nánd við Bæjarfoss, en þar er fallett bæjarstæði, ekki langt þar frá sem kirkjan stendur nú." Í grein eftir Gísla Gestsson í Árbók Hins Íslenszka Fornleifafélags er minnst á gamla Ólafsvíkurbæinn. Þar segir: "Haustið 1957 var hafið að grafa fyrir undirstöðum kirkju á rústum gamla bæjarins í Ólafsvík á Snæfellsnesi. Komu þar í ljós lokræsi alldjúpt í jörð, og eins er sagt, að þegar teknar séu grafir í kirkjugarðinum þar í Ólafsvík, sé iðulega komið niður á lokræsi, en þar sem kirkjugarðurinn er nú stóðu áður fáeinir kotbærir." Í Árbók Ferðafélags Íslands segir: "Í stað Rífshafnar var Ólafsvík þá árið 1687 löggilt af Kristjáni V. Danakonungi sem verslunarstaður að kröfu kaupmanna og er hún því elsti verslunarstaður landsins." Talið er að Ólafsvíkurbærinn hafi verið á landsvæði um 260 m SSV við kirkjugarð Ólafsvíkur (002) og um 60 m NV við læk í Ólafsfjarðargili. Nákvæm staðsetning er óþekkt. Á þessu svæði er nú Ólafsvíkurkirkja á sléttaðri grasflöt. Ekkert sést til fornleifa.

SN-151:077 heimild um vörslugarð/rétt

64° 53.595N 23° 42.817V

Á dönsku herforingjaráðskorti frá árinu 1910 er hugsanlegur vörslugarður eða rétt um 540 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (sjá SN-151:002 á korti) og um 230 m SSV við svæðið þar sem Ólafsvíkurbærinn gamli á að hafa staðið (sjá SN-151:001 á korti) en þar er í dag núverandi Ólafsvíkurkirkja. Svæðið er í dag grasi- og mosagróinn mói sem er mjög deigur á stöku stað og sléttað tún. Skurðir hafa verið grafnir til framræsingar vatns og gatan Engihlíð liggur í NV-SA yfir svæðið. Ekkert sést til fornleifa. Hinriki Pálssyni, heimildamanni, fannst hugsanlegt að mannvirkið gæti verið gamla réttin á Ólafsvík en að það væri þó frekar ólíklegt þar sem hún er nokkuð innar í Ólafsvík utan skráningarsvæðis.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

SN-151:083 tóft hjallur

64° 53.625N 23° 42.728V

Á dönsku herforingjaráðskorti frá árinu 1910 er bygging á suðausturbakka Kotlækjar. Á þessu svæði fannst ógreinilegur grunnur byggingar um 460 m SSV við Ólafsvíkurkirkju (001), um 175 m S við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og 2-5 m ASA við Kotlæk sem rennur í lækinn í Ólafsvíurgili. Á þessu svæði er þýfður grasigróinn mói. Grunnur byggingarinnar er einfaldur, ferkantaður og grjóthlaðinn. Hann er um 5 m á breidd, 6 m á lengd og snýr NNA-SSV. Hleðslurnar eru mjög grasigrónar og því mjög ógreinilegar. Aðeins eitt umfar er sjáanlegt. Hleðsluhæð er um 0,2-0,6 m. Líklega hefur þetta verið einhverskonar timburbyggður hjallur þar sem engin ummerki um hlaðna veggir úr torfi og/eða grjóti eru á svæðinu og samkvæmt heimildamönnum, Hinriki Pálssyni og Jóhönnu Kristjánsdóttur, var mikið um fiskihjalla upp með gilinu (sjá dæmi á forsíðumynd).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

Grunnur hjalls um 460 m SSV við Ólafsvíkurkirkju, horft til ANA

SN-151:084 heimild um kálgarð

64° 53.628N 23° 42.732V

Á dönsku herforingjaráðskorti frá árinu 1910 er kálgarður fast norðan við byggingu 083. Á þessu svæði er þýfður grasigróinn mói. Ekkert sést til kálgarða á þessu svæði í dag.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

SN-151:089 heimild um kálgarð

64° 53.689N 23° 42.709V

Samkvæmt dönsku herforingjaráðskorti var kálgarður um 340 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002), um 80 m SA við hina núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 15 m ANA við mót Kotlækjar og lækjarins í Ólafsvíurgili. Á þessu svæði er nú bílastæði fyrir íbúa Brúarholts 8 og leikskóla Ólafsvíkur. Ekkert sést til fornleifa. Samkvæmt Hinriki Pálssyni, heimildamanni, var seinna byggt fjárhús á svipuðu svæði en það er einnig komið undir malbik.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

SN-151:096 garðlag kálgarður

64° 53.701N 23° 42.632V

Samkvæmt dönsku herforingjaráðskorti frá árinu 1910 var kálgarður fast norðan við hús 095 sem var utan skráningarsvæðis. Þetta svæði er í dag um 130 m SA við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001), um 305 m SSV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og um 14 m S við læk í Ólafsvíurgili. Á þessu svæði er nú grasi- og mosagróin brekka sem hallar um 45° í N. Kálgarðurinn hefur verið um 18x12 m að flatarmáli og snéri A-V. Torfhlaðið garðlag, sem ennþá sést í dag, hefur skilið á milli kálgarða 098 og 116. Garðlagið er grasi- og mosagróið, um 1,5 m á breidd, um 0,4 m á hæð og 12 m langt. Hliðar þess halla 25-30° en toppurinn er flatur og liggur það N-S. Upp við brekkubrún sést óljóst hvar skorið hefur verið í brúnina fyrir kálgörðunum.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

*Kálgarður 096 um 130 m SA við Ólafsvíkurkirkju til vinstri (horft til SV)
og garðlag sem skilur á milli kálgarða 096 og 098 til hægri (horft í S)*

hetur verið a.m.k. 12x14 m að flatarmáli og snúið A-V. Í dag er hann mosa- og grasigróinn. Upp við brekkubrún sést óljóst hvar skorið hefur verið ofan í brúnina fyrir kálgarðinum. Skilið var á milli kálgarða 098 og 096 með torfhlöðnu garðlagi (sjá 096).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Danskt herforingjaráðskort 1910

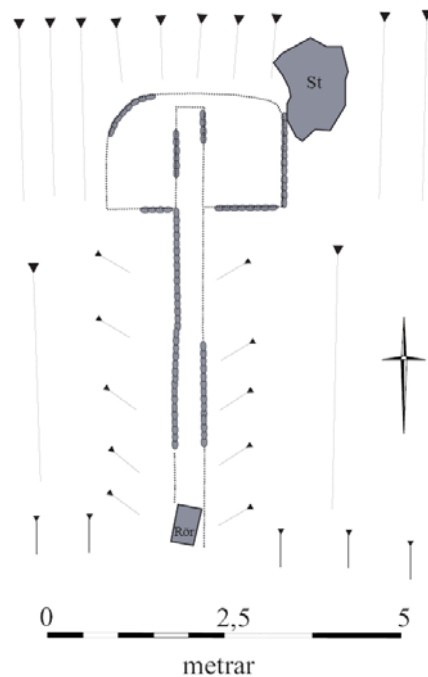
Kálgarður um 140 m SA við Ólafsvíkurkirkju, horft til SA

SN-151:120 hleðsla varnargarður

64° 53.715N 23° 42.646V

Ógreinilegar hleðslur eru um 280 m SSV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002), um 115 m ASA við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 8 m N við læk í Ólafsvíurgili. Hleðslurnar eru utan í brattri grasigróinni brekku utan í götunni Kirkjutúni. Hleðslurnar eru mjög hrundar og illa farnar. Þær mynda óreglulegan ferhyrning sem er um 2 m á lengd og 1,5 m á breidd. Hleðslurnar eru um 0,3-0,5 m háar og út frá miðri suðurhlið þeirra liggur um 5 m langt og um 0,4 m breitt ræsi í suður. Bakkar ræsisins eru hlaðnir úr grjóti en einnig er grófgert brotið steypurör í botni þess. Vatn rennur um ræsið í lækinn sem rennur A-V úr Ólafsvíurgili. Óljóst er hvað þetta getur hafa verið. Hugsanlega eru þetta aðeins hleðslur úr gömlu ræsi sem byggt hefur verið undir eldri veg á 20. öld en einnig gætu þær hafa verið hluti af umfangsmiklum hleðslum sem, samkvæmt heimildamönnum Hinriki Pálssyni og Jennýju Guðmundsdóttur, voru meðfram bökkum lækjarins í Ólafsvíurgili til varnar vatnsaga fyrir þeirra tíð (sjá forsíðumynd).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

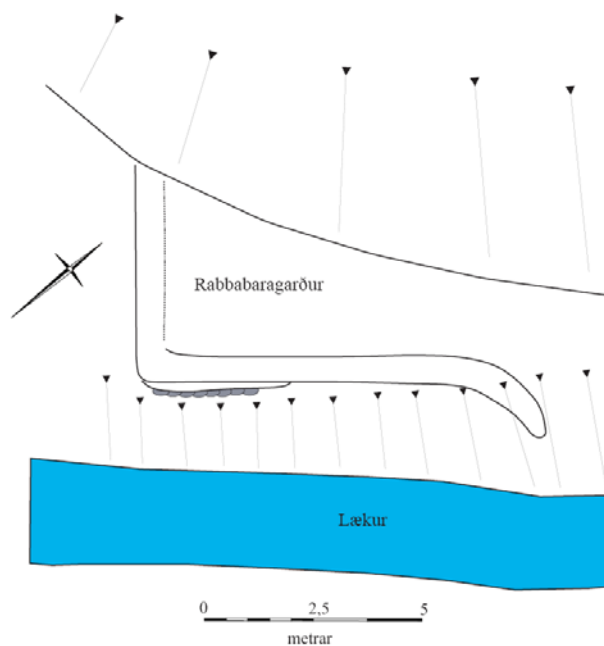
Hleðslur um 115 m ASA við Ólafsvíkurkirkju, horft til NNV

SN-151:121 garðlag kálgarður/varnargarður

64° 53.684N 23° 42.803V

Hlaðið garðlag er um 65 m SSV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001), um 385 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og fast NNV við læk sem rennur A-V úr Ólafsvíurgili. Garðlagið er á brún grasigróinnar og þýðar brekku sem hallar um 50 í SA. Garðlagið er hlaðið að mestu úr torfi og liggur um 9 m í hálfgerðum boga NA-SV. Boginn hefur myndast er garðlagið seig hálfa leið niður brekkuna að norðaustanverðu vegna rofs. Í suðvesturenda garðlagsins er greinilegur 2 m bútur af garðlagi sem hlaðið er úr grjóti undir torfhlaðna garðinum sem virðist vera eldra. Rabbabaragarður hefur verið norðvestan við suðvesturenda garðlagsins en ekki virðist hafa verið neitt greinilegt garðlag utan um hann á öðrum hliðum. Grjóthleðslurnar undir torfhlaðna garðinum eru mjög líklega tengdar varnargörðum 120 og 122 (sjá forsíðumynd).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Garðlag um 65 m SSV við Ólafsvíkurkirkju

Garðlag um 65 m SSV við Ólafsvíkurkirkju, horft til NV (vinstri) og N (hægri)

SN-151:122 garðlag varnargarður

64° 53.650N 23° 42.921V

Langt garðlag er um 175 m SV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 480 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002). Garðlagið er í grasi- og mosagrónum þýfðum móa á norðurbakka lækjasprænu sem rennur í aðallæk Ólafsvíurgils úr SV. Garðlagið er grjóthlaðið, 0,2-0,8 m á hæð (1-6 umför), um 1 m á breidd og um 60 m á lengd alls. Í austri kemur garðlagið í ljós smátt og smátt og er greinilegt að austurendi þess hefur verið rofinn umtalsvert en þar er fjöldi umfara 1-2. Það liggur í SV um 16 m og verður greinilegra eftir því sem SV kemur. Eftir 16 m beygir það í vestur og er garðlagið þar við hornið orðið svo til órofið og umförin orðin 3-6. Garðlagið liggur í vestur um 40 m en þar er 3 m breitt gat í garðinn vegna skurðar sem grafinn hefur verið í gegnum það. Garðlagið heldur áfram hinum megin við skurðinn um 4 m áður en það hverfur undir svörð. Mjög líklegt er að garðlagið haldi eitthvað áfram í vestur undir sverði. Samkvæmt Hinriki Pálssyni og Jennýju Guðmundsdóttur, heimildamönnum, var garðlagið varnargarður meðfram túnunum ofan við Ólafsvík gegn vatnsaga lækjarins í Ólafsvíurgili. Samkvæmt Jóhönnu Kristjánsdóttur, heimildamanni, sem fædd er árið 1911 hefur garðlagið staðið a.m.k. síðan hún man eftir sér (sjá forsiðumynd).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Garðlag um 175 m SV við Ólafsvíkurkirkju, horft til ANA (vinstri) og NA (hægri)

64° 53.672N 23° 43.052V

Garðlag er um 225 m VSV við Ólafsvíkurkirkju (001) og um 510 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002). Garðlagið er í mosa- og grasigróinni fjallshlíð Ennis sem hallar um 30-45° í ASA. Garðlagið er hlaðið að hluta til úr grjóti en annars úr torfi, er um 0,5 m á breidd, um 0,3-0,4 m á hæð og um 45 m á lengd. Það liggur að mestu ANA-VSV. Austnorðausturhluti garðlagsins er torfhlaðinn og hverfur það í þúfur í ANA. Suðvesturhluti þess er grjóthlaðinn og hverfa þær hleðslur smátt og smátt í VSV. Leifar girðingastaura sjást hér og þar standa upp úr garðlaginu svo líklegt er að hleðslurnar hafi aðeins verið hlaðnar undir girðingu. Einnig er þó hugsanlegt að garðlagið hafi verið hlaðið sem varnargarður til að byrja með en að efnið hafi svo verið fjarlægð smátt og smátt til annarra nota þar sem mikið af hlöðnum garðlögum er á svæðinu. Hinrik Pálsson, heimildamaður, kannaðist ekki við garðlög á þessu svæði.

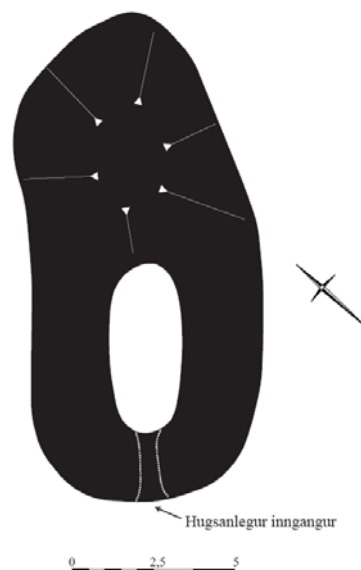
Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Garðlag um 225 m VSV við Ólafsvíurkirkju, horft til NA (vinstri) og V (hægri)

hlíða Ennis og Bekkjar. Jóhanna Kristjánsdóttir (f.1911), heimildamaður, kannaðist ekki við útihús á þessum stað.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

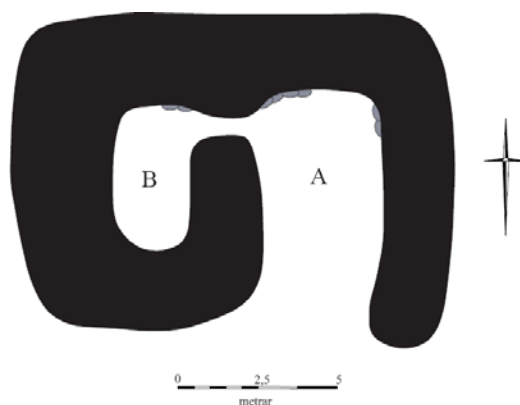

SN-151:125 tóft fjárhús

64° 53.641N 23° 43.004V

Tóft er um 220 m VSV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001), um 530 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og um 30 m S við lækinn í Ólafsvíkurgili. Tóftin er í grasi- og mosagrónum móa. Tóftin er tvískipt, snýr A-V og er um 10 m á breidd og um 13 m á lengd. Inngangur í tóftina hefur trúlega verið um viðarþil á suðurhlið eystra hólfsins (A). Inngangur í vestara hólfið (B) er á eystri hlið þess upp við norðurvegg tóftar um hól A og er hann um 0,5 m á breidd. Innanmál hólfs A er um 4 m á breidd og um 6 m á lengd. Innanmál hólfs B er um 2 m á breidd og um 4 m á lengd. Veggir tóftarinnar eru mjög þýfðir og grasigrónir, 1,5-2 m á breidd og 0,5-1 m á hæð. Glittir í grjóthleðslur hér og þar. Samkvæmt Hinriki Pálssyni og Jóhönnu Kristjánsdóttur, heimildamönnum, voru aldrei önnur hús en fjárhús á þessu svæði ofan við Ólafsvík í þeirra tíð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Tóft um 220 m VSV við Ólafsvíkurkirkju, horft til NA

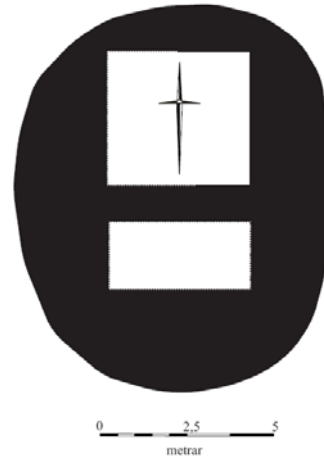
SN-151:126 tóft fjárhús

64° 53.600N 23° 43.003V

Tóft er um 590 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og um 270 m SV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001). Tóftin er í grasi- og mosagrónum móa. Allt sem sést í dag er

grasigróinn hóll með tveim ferhyrnum dældum sem snýr N-S. Hóllinn er um 11 m á lengd, um 8 m á breidd og um 0,2-0,8 m á hæð. Syðra hólfið er um 2 m á breidd, um 4 m á lengd, um 0,2-0,6 m á dýpt og snýr A-V. Í hliðum þess glittir í grjóthlaðinn grunn og viðargrindur og hefur steypu verið hellt ofan á grjótið til styrkingar. Nyrðra hólfið er um 4 m á breidd, um 4 m á lengd, um 0,2-0,4 m á dýpt og snýr N-S. Ekkert sést þar í grunn vegna gróðurs. Húsið hefur trúlega verið timburhús því engin ummerki um grjót- eða torfhlaðna veggir eru á svæðinu. Samkvæmt Hinriki Pálssyni og Jóhönnu Kristjánsdóttur, heimildamönnum, voru aldrei önnur hús en fjárhús á þessu svæði ofan við Ólafsvík í þeirra tíð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Tóft um 590 m SV við Ólafsvíkurkirkju, horft til NA

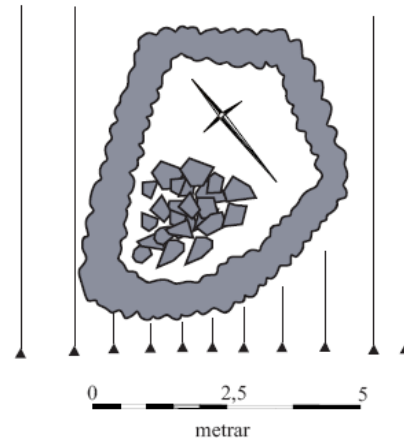
SN-151:127 garðlag+byrgi varnargarður
Grjóthlaðið garðlag og byrgi eru um 635 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002), um 315 m SV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 50 m VSV við vestsuðvesturhorn heilsugæslu Ólafsvíkur. Mannvirkin eru í grasi- og mosagrónum móa við rætur Bekkjar í brekku sem hallar 45° í ANA. Garðlagið er hlaðið að mestu úr grjóti en einnig torfi að hluta og liggur ANA-VSV skáhallt upp brekkuna. Í dag er það mjög sigið, 0,5-1 m, 0,3-0,5 m á hæð og um 65 m á lengd. Líklega hefur garðlagið ekki verið meira en hleðslur undir girðingu. Þó er hugsanlegt að það hafi áður verið herra en að efniviðurinn hafi verið fjarlægður í önnur mannvirki. Um 10 m VSV við enda garðlagsins uppi í brekkunni er grjóthlaðið byrgi en hleðslur þess eru mjög signar. Veggir þess eru um 0,5-1 m á breidd, 0,4-0,6 m á hæð. Byrgið sjáft er um 4 m á breidd og 5 m á lengd að utanmáli og snýr NA-SV. Hinrik Pálsson heimildamaður kannaðist ekki við varnargarð eða byrgi á þessum stað en tók ekki fyrir að slíkt hafi einhverntíman verið á staðnum.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

64° 53.560N 23° 42.944V

Garðlag um 315 m SV við Ólafsvíkurkirkju, horft til VSV

Byrgi 10 m VSV við enda garðlags, horft til V

SN-151:128 garðlag túngarður

Garðlag er um 610 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002), um 290 m SV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 30 m SV við heilsugæslustöð Ólafsvíkur. Garðlagið er í þýfðum grasigrónum móa meðfram fjallshlíð Bekkjar. Garðlagið er grjóthlaðið, er um 0,6-1 m á breidd, um 0,3-0,6 m á hæð (1-5 umför) og um 810 m á lengd. Hleðslur hans eru mjög signar og grjótið er mjög mosagróið og sokkið á stökustað. Garðlagið liggur NNV-SSA og er rofið á stöku stað vegna vegaslóða og skurða. Garðlagið er horfið í NNV vegna djúpra skurða vestan við heilsugæslustöðina og endar í SSA í náttúrulegri bergskriðu sem liggja niður hlíð bekkjarins í ANA. Samkvæmt Hinriki Pálssyni, heimildamanni, var garðlagið túngarður sem hlaðinn var um aldamótin 1900 til varnar beit búpenings.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

64° 53.564N 23° 42.904V

Garðlag um 290 m SV við Ólafsvíkurkirkju, horft til NNV

SN-151:129 gerði óþekkt

Gerði er um 670 m SSV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og um 385 m S við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001). Gerðið er í þýfðum grasigrónum móa við rætur hlíðar Bekkjar. Gerðið er torfhlaðið en mjög óljóst og hleðslur þess eru mjög signar til útflattar. Gerðið liggur NNV-SSA og er það um 25 m á lengd og um 7 m á breidd. Veggir þess eru um 0,2-0,8 m á hæð og um 0,4-0,6 m á breidd. Innanmál gerðisins er 23x5 m að flatarmáli. Öll VSV hlið gerðisins er mjög ógreinileg en sú hlið er við bratta náttúrulega brekku Bekkjar. Í SSA frá SA horni hóls er svo um 10 m langt

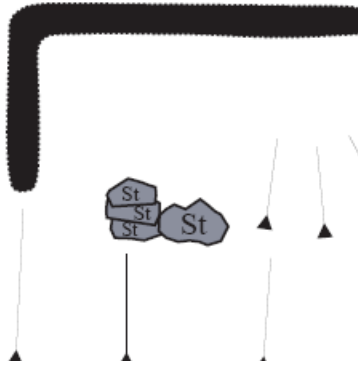
64° 53.500N 23° 42.734V

Gerði um 385 m S við Ólafsvíkurkirkju, horft til SSA

torfhlaðið garðlag mjög líkt veggjum gerðisins sem hverfur í þúfur í NNV. Hinrik Pálsson, heimildamaður, kannaðist ekki við gerði á þessum stað.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

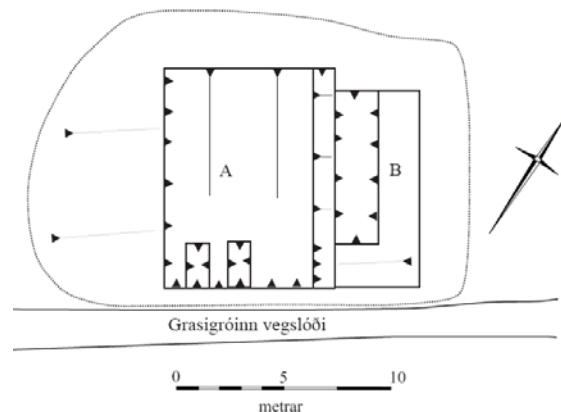

SN-151:130 tóft fjárhús

64° 53.552N 23° 42.805V

Tóft er um 300 m SSV við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001) og um 600 m SV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002). Tóftin er í flatlendum grasigrónum móa. Tóftin er tvískipt, um 16 m á lengd, um 12-13 m á breidd og snýr NA-SV. Í dag er ekki mikið eftir af byggingunni annað en tvær ferhyrndar vel grasigrónar dældir en bakkar þeirra eru um 0,3-1 m á hæð. Ekkert sést til grjóthleðslna. Byggingin hefur trúlega verið timburhús því engar leifar torf eða grjóthlaðinna veggja eru sjáanlegar. Suðvestara hólfið snýr NV-SA og er um 10 m á lengd og 8 m á breidd. Norðeystra hólfið snýr einnig NV-SA og er um 4 m á breidd og 9 m á lengd. Meðfram SA hlið tóftarinnar er vegslóði sem máð hefur suðausturvegg hennar. Samkvæmt Hinriki Pálssyni og Jóhönnu Kristjánsdóttur, heimildamönnum, voru aldrei önnur hús en fjárhús á þessu svæði ofan við Ólafsvík í þeirra tíð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Tóft um 300 m SSV við Ólafsvíkurkirkju, horft til SSV

SN-151:131 garðlag varnargarður
Grjóthlaðið garðlag er um 210 m S við núverandi Ólafsvíkurkirkju (001), um 500 m SSV við grunn Ólafsvíkurkirkju eldri (002) og um 3 m VNV við Kotlæk sem rennur NNA í aðallæk Ólafsvíurgils. Garðlagið er í hlaðið upp við þýfða og grasigróna lága brekku sem hallar 5-10° í A. Garðlagið er grjóthlaðið og liggur NNA-SSV meðfram grasigróinni brekku. Það er um 1-1,2 m á hæð (5-7 umför), um 9 m á lengd og um 0,8-1 m á breidd. Nákvæm breidd þess er þó óljós vegna þess að aðeins austurhlið þess er sjáanleg. Grjóthleðslur garðlagsins horfa í A. Garðlagið var varnargarður gegn vatnsaga en í dag endar það snögglega í NNA vegna rasks og í SSV hverfur það undir manngerða brekku. Samkvæmt heimildamönnum, Hinriki Pálssyni og Jennýju Guðmundsdóttur, voru miklar hleðslur meðfram Kotlæk og læknum í Ólafsvíurgili til varnar vatnsaga í kringum aldamótin 1900 (sjá forsiðumynd).

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

64° 53.607N 23° 42.735V

Garðlag um 210 m S við Ólafsvíkurkirkju, horft til SSV

V. Samantekt og niðurstöður

Svæðisskráning, viðtal við heimildamenn og vettvangsrannsókn leiddu í ljós 19 fornleifar innan deiliskipulagsreits á Ólafsvík. Nú er óvíst hvar gamli Ólafsvíkurbærinn stóð en menn hafa leitt að því líkum að það hafi verið þar sem kirkjan á Ólafsvík stendur nú (sjá 001 á korti). Engin ummerki sem sjást á yfirborði nú styðja þessa kenningu en hafa ber í huga að jarðrask hefur verið töluvert á svæðinu.

Af 19 minjastöðum innan skipulagsreits á Ólafsvík fundust forn mannvirki á 15 stöðum. Ekki er útilokað að fleiri minjar en þær sem hér er lýst kunni að leynast undir sverði á svæðinu þar sem umfangsmikil byggð hefur lengi verið í Ólafsvík. Hér verður stuttlega gerð grein fyrir helstu minjaflokkum:

- *Húsarústir*

Fimm húsarústir voru skráðar á svæðinu (SN-151:083, 124, 125, 126 og 130). Aðeins ein rúst (083) hefur fundist í rituðum heimildum á dönsku herforingjaráðskorti frá árinu 1910 á meðan hinna fjögurra er ekki getið. Allar rústirnar eru frekar greinilegar og allar standa þær einar og sér. Rúst 083 er ógreinilegur grjóthlaðinn grunnur timburhúss og telur heimildamaður, Hinrik Pálsson, hugsanlegt að þar hafi staðið fiskihjallur. Tóftir 124 og 125 gætu verið nokkuð eldri. Mannvirki 124 virðist vera tóft hlaðin úr torfi en þó er ekki óhugsandi að það sé bara náttúruleg myndun. Samkvæmt Hinriki Pálssyni, heimildamanni, var útihús mjög ofarlega við Ólafsvíkurfoss fyrir hans tíma sem hugsanlega gæti verið þessi tóft. Tóft 125 er tvískipt tóft byggð úr torfi og grjóti. Tóftir 126 og 130 eru frekar unglagar og eru trúlega grunnar timburhúsa sem byggð hafa verið á 20. öld. Í tíð Hinriks Pálssonar og Jóhönnu Kristjánsdóttur voru aðeins fjárhús á þessu svæði ofan við Ólafsvík.

- *Garðlög og kálgarðar*

Sex garðlög voru skráð innan deiliskipulagsreits (SN-151:096, 121, 122, 123, 128, 131) og ein ógreinileg hleðsla sem er líklega hefur einnig verið garðlag (120). Eitt torfhlaðið garðbrot var skráð sem skildi á milli ógreinilegra kálgarða 096 og 098. Mannvirki 120 er óljósar vegghleðslur við um 5 m langt upphlaðið ræsi fast N við lækinn í Ólafsvíkurgili. Hlutverk hleðslanna er óljóst en þó bendir allt til þess að þær séu aðeins gamalt ræsi undan gömlum vegi en þó gætu þær einnig tengst eitthvað garðlögum 121 og 122. Annað torfhlaðið garðbrot (121) var einnig skráð sem trúlega hefur verið hlaðið utan um rabbabara garð en það er hugsanlega byggt á öðru eldra grjóthlöðnu garðlagi sem mjög líklega tengist hleðslum 120 og varnargarði 122. Garðlög 121, 122 og 131 eru öll grjóthlaðin brot úr görðum sem hlaðnir voru gegn vatnsaga. Tvö garðlög (123 og 127) voru skráð sem voru hlaðin úr grjóti að hluta en

annars úr torfi. Garðlögin eru rýr og lítið efni virðist hafa verið notað í byggingu þeirra sem gefur til kynna að þau hafi aðeins verið hleðslur undir girðingar. Þó er ekki ólíklegt að efni þeirra hafi aðeins verið fjarlægt smátt og smátt og torfhleðslur sigið í jörð í gegnum tíðina. Garðlag 127 tengdist einnig hugsanlegu byrgi sem gæti gefið til kynna einhvers konar varnargarð. Aðeins einn grjóthlaðinn túngarður (128) var skráður innan deiliskipulagsreits.

- *Gerði og byrgi*

Eitt hugsanlegt gerði (SN-151:129) var skráð sem liggur NNV-SSA meðfram hlíð Bökkjar. Er það mjög rofið og hleðslur þess signar sem hugsanlega gefur til kynna háan aldur. Einnig var skráð eitt hugsanlegt grjótbyrgi tengt garðlagi SN-151:127. Grjóthleðslur þess eru mjög signar og óreglulegar. Því er ekki víst að þetta skjól hafi verið notað lengi eða mikið ef þessar hleðslur voru yfirhöfuð reistar til slíks brúks.

Ljóst er að minjastöðum er búin mismikil hætta og má auðveldlega komast hjá hnjaski á þeim fornleifum sem lenda utan lóðamarka eða á svæðum þar sem ekki virðast vera áætlaðar beinar framkvæmdir. Rétt er að minna á að mikilvægt er að öll umferð, efnistaka og frávík frá fyrirbyggjandi skipulagi verði skoðuð með tilliti til upplýsinga um fornleifar á svæðinu. Fornleifavernd ríkisins sér um að úrskurða hvort að sú hætta sem stafar að fornleifum innan skipulagssvæðis sé ásættanleg eður ei og þá hvort og/eða hvaða mótvægisáðgerða þurfi að grípa til. Fornleifavernd getur veitt heimild til þess að fornleifar verði látnar víkja vegna framkvæmda að undangenginni rannsókn, eða þær huldar og setur skilmála þar að lútandi.

Heimildaskrá

Prentaðar heimildir:

- JÁM V: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, V. bindi. 1709. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- *Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags*, Snæfellsnes III. 1970. Snæfellingaútgáfan, Reykjavík.
- Jarðatal Johnsens: *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslu um sölu þjóðjarða á landinu*. Gefið úr af J.Johnsen. 1847. Kaupmannahöfn.
- Árbók Ferðafélags Íslands. 1986. Snæfellsnes norðan fjalla. Prentsmiðjan Oddi, Reykjavík.

Óprentaðar heimildir:

- Danskt herforingjaráðskort frá árinu 1910, Landmælingar Íslands (www.lmi.is)

Heimildamenn:

- Hinrik Pálsson, fæddur 13.09.1938 í Ólafsvík.
- Jóhanna Kristjánsdóttir, fædd 02.03.1911 í Ólafsvík.
- Jenný Guðmundsdóttir, fædd 17.08.1943.

Viðauki I - Loftmynd sem sýnir afmörkun svæðis og minjar innan þess. Hnit á fornleifum eru merkt með gulum punkti og garðlög með gulum línum.